

Barokke stad

Barokke stad

De zilveren eeuw van Antwerpen

Jan Lampo

Omslagillustratie: Jacob Jordaens, *Zoals de ouden zongen, piepen de jongen*, 1638. Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen

Ontwerp omslag: Xpair Communication, Leuven

Ontwerp binnenwerk: Konvertus / Newgen

ISBN 978 94 6298 976 4
e-ISBN 978 90 4854 247 5 (pdf)
e-ISBN 978 90 4854 248 2 (ePub)
NUR 654 | 685

Uitgeverij AUP is een imprint van Amsterdam University Press.

© Jan Lampo / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2018

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Inhoud

Deel 1. De zilveren eeuw	11
1. Spaans en katholiek	13
Een nieuwe Madonna	13
Veroverde stad	15
Stad van kloosters	16
Steun van burgers	20
Onvolbrachte overwinning	21
Gesloten Schelde	23
Albrecht en Isabella	24
De Zwarte Galei	26
Oorlog en nog eens oorlog	27
Het Twaalfjarig Bestand (1609–1621)	28
De protestantse ‘onderwereld’	29
Protestantse ‘samenzwering’	33
Het getuigenis van George Rattaler Doubleth	34
2. De keerzijde van de medaille	36
Het taaie leven van een koopstad	36
De zuiderhandel	37
De beurs	38
De koopliedennaties	40
Joden	40
3. Barokstad	44
Contrareformatie en barok	47
Architectuur	49
Pieter-Paul Rubens	52
Beginjaren	53
Verzamelaars, kenners, nostalgici	56
De kunstkamer	58
Oudheden	60
Kunstnijverheid	63
Diamant	64
Pronkmeubilair	66
Klavecimbels	68
De boekdrukkunst	69

Het bezoek van Maria de Medici	71
De bollandisten	74
De heropleving van de rederijderskamers	77
Sebastiaan Vranckx	79
Blazoefees	81
De grote drie	82
Van Dyck	83
Weer onder Spanje	86
Ontevreden adel	87
Rubens' tijdgenoten	88
De intocht van de kardinaal-infant Ferdinand (1635)	92
Naar de Vrede van Munster	95
Leopold-Willem	97
Vrede!	97
Deel 2. Nadagen van brons	99
4. De crisis van het midden van de 17de eeuw	101
‘Eertijds krielden hier de kaeyen’	101
Jordaens, de overlevende	104
Het bezoek van Christina van Zweden	106
De blijspeldichter Guiliam Ogier	109
Het aalmoezenierstheater	113
De kunsthandel van de familie Forchoudt	114
De kunsthandel van de familie Musson	115
Trijntje Cornelis van Constantijn Huygens	119
William en Margaret Cavendish in het Rubenshuis	122
David Teniers sticht een academie (1663)	126
Het Postoproer	133
Aphra Behn	140
Herinneringen van een spionne	143
5. Einde van het Spaans bewind	144
De Franse vijand	144
Vrede van de Pyreneeën	144
Traité des droits de la reine	145
Absenteïsme en geldgebrek	149
Naar het einde van het Spaans bewind	152
De Spaanse successieoorlog	154
Ongenoegen	155

INHOUD	7
Illustratieverantwoording	157
Bibliografie	159
Index	165

Siet ons Antwerpia, dat Neder-landts Athenen,
Hoe is den gulden glans van haren roem verdwenen?
Waer is den ouden lof dien in haer was so groot?
Die als een clare son in standt heeft uyt gheschenen
En door een gulde faem omringhe d'Aertryck cloot?
Haen neringh is vergaen, haer winckels naeckt en bloot;
Een weduw sy gelyckt van haren man verlaten.
Sy treurt om haer misval, sy sidt in droefheydt groot;
Verdriet en eenicheyt dect hare lege straten.
Wie druckt haer tranen af die rouwigh boven maten,
Op haer benaude borst met druppels vallen neer?
Wie syn haer vrienden nu, waer syn haer trouwe Staten?
Wie sal haer in den noodt nu comen troosten weer?
't Schijnt dat den Hemel haer beproeft hope langhs hoe meer
Met alderley verdriet, tot roem van haer vyanden,
En cort haer vleughels breet, en rooft haer oude eer:
Omdat wij door de Deught in liefde niet en branden.

Gerard van den Brande (*Poemata*, 1631)

Deel 1

De zilveren eeuw

1. Spaans en katholiek

Een nieuwe Madonna

Op 28 februari 1587 viert men feest op de Grote Markt van Antwerpen. Het beeld van Brabo, de legendarische stichter van de stad, is weggehaald uit de bovenste nis in de gevel van het stadhuis. Men heeft hem vervangen door een beeld van de patrones van Antwerpen, Onze-Lieve-Vrouw, van beeldhouwer Filips de Vos. Dat beeld wordt nu onthuld.

Studenten van het jezuïetencollege voeren een toneelstuk op. Daarin verschijnt de Maagd van Antwerpen. Zij leent zich voor de gelegenheid tot de nodige geschiedvervalsing. Bij de voltooiing van het stadhuis in 1564, beweert ze, was het al de bedoeling om een Maria in de nis te zetten. De heidense Brabo werd daar ten onrechte geplaatst. Gelukkig maakt men aan die misstand thans een einde.

De madonna is een initiatief van de jezuïeten. Zij symboliseert de terugkeer van Antwerpen onder Spaans en katholiek gezag. Een jaar eerder hebben de paters het stadsbestuur toestemming gevraagd om Brabo te vervangen. Daarna organiseerden ze collectes om het geld voor het beeld bijeen te brengen. Zowel de gilden als het stadsbestuur hebben hun duit – letterlijk – in het zakje gedaan.

In april volgt een nieuwe plechtigheid. In de kapel van de jezuïeten in het Huis van Aken, het stadspaleis bij de Korte Nieuwstraat dat ze in 1574 hebben gekocht van de familie Schetz, zingt men een plechtige mis. Daarna zegent de provinciale overste de kroon en de scepter voor het beeld. 's Middags brengt men ze op een praalwagen naar het stadhuis. Op de wagen zit, alweer, de Maagd Antverpia in het gezelschap van vier als engel uitgedoste zangers en drie geestelijken die straks een redevoering zullen houden. Vóór de wagen stappen vier fakkeldragers; de gewapende gilden begeleiden het voertuig. Volgens de Antwerpse geschiedschrijver Daniël van Papenbroeck (ook Papebrochius genoemd), zelf een jezuïet, beschouwen de vrome lieden het feit dat de lucht opklaart en de zon doorbreekt wanneer de praalwagen het klooster verlaat, als een regelrecht mirakel.

De voltallige magistratuur wacht op de pui (d.w.z. aan de open ramen op de eerste verdieping) van het stadhuis. Zodra de praalwagen stilhoudt, verwijderd men de sluier die hoog in de nis het Onze-Lieve-Vrouwebeeld bedekt. De kroon en de scepter worden naar boven gebracht. Tijdens de kroning van het beeld lost de schutterij musketschoten; dat gebeurt ook terwijl men de scepter in haar rechterhand plaatst. Na een intermezzo door de stadsmuzikanten steken de drie redenaars de loftrompet over de jezuïetencongregatie en de patrones van de stad.

Antwerpen is dus opnieuw Spaans en katholiek. Dat is te danken aan het militaire genie van Alexander Farnese, hertog van Parma. Hij heeft de grote steden van de Zuidelijke Nederlanden voor koning Filips II heroverd op de Staatse troepen van de

1. Alexander Farnese, hertog van Parma, heroverde voor Filips II de grote steden van de Zuidelijke Nederlanden op de Staatsen.

opstandige noordelijke gewesten. Wanneer Farnese in 1584 zijn aandacht op Antwerpen richt, beseft hij dat hij de volkrijke, militante stad, beschermd door een indrukwekkende omwalling, niet met geweld kan nemen. Daarom zet hij een wijde omsingeling op poten. Hij sluit de Schelde af met een scheepsbrug die alle hulp uit het noorden tegenhoudt. Ondanks bijwijlen spectaculaire gevechten en pogingen om de scheepsbrug op te blazen, beseft buitenburgemeester Filips van Marnix van Sint-Aldegonde, bondgenoot van de in juli van dat jaar vermoorde Willem van Oranje, dat hij niet op kan tegen de militaire macht van Farnese. Honger dreigt en het protest van de 'peiswillers' (voorstanders van vrede) in de stad neemt toe. Er wordt onderhandeld en Antwerpen capituleert.

Farnese is een milde overwinnaar. Beide partijen laten hun krijgsgevangenen vrij. De Staatse soldaten mogen uit de stad vertrekken. De koning schenkt haar inwoners genade. Overheidspersonen die zich met het calvinistisch bewind hebben ingelaten, worden niet vervolgd. De Antwerpse protestanten krijgen vier jaar om zich te bekeren

of te vertrekken. Maar de stad moet wel 400.000 gulden ophoesten om de kosten van het beleg te dekken, alle wapens inleveren en een Spaans garnizoen toelaten.

De opluchting in Antwerpen is groot: geen plundering door de soldateska, geen vervolgingen. De mogelijkheid om elders zijn geluk te zoeken. Velen, zeer velen, hebben dat laatste de voorbije jaren al gedaan. Nog meer mensen pakken nu hun koffers. Ze verlaten met spijt in het hart de stad, zowel om religieuze als om economische redenen. Anderen ervaren de herovering als een terugkeer onder het wettelijk gezag, en als het herstel van de religie die ze nooit hebben verzaakt. Ze hopen – tegen beter weten in, beseffen wij tegenwoordig – op een verdere ‘normalisatie’ van de toestand, met name de totale onderwerping van de opstandelingen en een heropleving van de economie.

Daarvan is voorlopig echter geen sprake. De polders ten noorden van Antwerpen zijn overstroomd. De polderdorpen Lillo, Austruweel, Stabroek, Berendrecht, Zandvliet, Ekeren, Wilmarsdonk en Ossendrecht zijn verlaten. Ook de Kempen, de streek ten noordoosten en oosten van de stad, is voor een groot stuk ontvolkt. In Essen woont in 1587 niemand meer. In Kalmthout blijven zes gezinnen over. Westmalle telt er nog vijftientig (voordien waren er driehonderd). Zandhoven heeft nog veertig bewoners. De zestien achtergebleven dorpelingen van Halle-Zoersel hebben een onderkomen in de kerk gevonden. Ook in Wuustwezel kamperen de mensen in de kerk. Viersel is helemaal verlaten en dat geldt ook voor Loenhout, Meer, Wortel en andere dorpen.

Naar verluidt, waagt niemand zich ongewapend meer dan een kwartier buiten de stadswallen. Wolven maken het uitgestrekte gebied tussen Wilrijk en Schelle onveilig. Akkers worden niet bewerkt; de oorlog heeft de handel grondig verstoord. Natte zomers leiden tot een slechte oogst. De graanprijs rijst de pan uit. Ook vis en vlees worden erg duur. In 1585 en 1586 heerst hongersnood. Pas in 1588 gaat de graanprijs weer naar beneden.

De kooplui zijn doodsbang voor haveloze rovers die het geteisterde land onveilig maken. Reizigers worden ontfouwd en naar Staats gebied gebracht. Men eist een hoog losgeld voor hun vrijlating.

Omdat het leven duur is en zoveel mensen de wijk hebben genomen, eisen ambachtslui en dienstboden meer loon. Zelfs boerenknechten krijgen meer geld. Maar een koninklijk plakkaat van 6 april 1588 verbiedt dat. Weldra legt de overheid zelf loontarieven op. Bovendien verbiedt ze ambachtslui om een ander beroep te kiezen.

Veroverde stad

Op 27 augustus 1585 rijdt de hertog van Parma Antwerpen binnen. De ‘naties’ waarin buitenlandse kooplui zich hebben verenigd om handel te drijven, hebben zoals